

УДК 338.436

ОЛЬШАНСЬКА О.В.

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
**МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛОКАЛЬНИХ
АГРОСОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ**

У статті проаналізовано методологічні та прикладні проблеми формування та розвитку локальних агросоціальних систем у сучасних умовах господарювання. Визначено необхідність збалансування економічних, соціальних та екологічних особливостей розвитку села, реального розв'язання проблем, які стосуються життєдіяльності сільського населення. Обґрунтовано основні шляхи підвищення економічної та соціальної ефективності функціонування локальних агросоціальних систем, що є важливим чинником прискореного економічного розвитку національної агросоціальної системи України.

Ключові слова: локальні агросоціальні системи, аграрні відносини, збалансованість, комплексний розвиток.

Сільськогосподарське виробництво в Україні розвивається під впливом економічних, соціальних й екологічних чинників як єдиної системи їх взаємодії. Економічні чинники формують виробництво певних видів продукції, її збут й отримання прибутку. Соціальні чинники впливають на обсяги та види продукції, які визначають продовольчу безпеку населення та соціально-трудові відносини у виробництві й розподілі продукції. Екологічні чинники визначають межі використання агроекологічних ресурсів у виробництві продукції без зменшення їх продуктивності для майбутніх поколінь. Разом це становить складну систему взаємозалежностей у швидко змінюваних соціальних, економічних, природних і політичних національних і глобальних процесах. Суспільна організація діяльності сільськогосподарського виробництва, яка передбачає створення сприятливих умов для економічного зростання, розв'язання соціальних та екологічних проблем жителів сільської місцевості, для яких сільськогосподарська діяльність є провідною галуззю матеріального виробництва, вимагає нових методологічних та прикладних підходів. Складність проблеми полягає в тому, що підприємницька діяльність у ринкових умовах є активним і динамічним чинником досягнення ключової її мети — отримання прибутку. Самостійно така діяльність не може бути регулятором соціально-економічного розвитку як безпосередньо неприбуткової діяльності. Збалансувати виробничу діяльність агротоваровиробників із соціальними й екологічними процесами може і зобов'язана держава шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів. Вони формують систему агровиробничих та агросоціальних відносин як в процесі сільськогосподарської діяльності, так і у взаємозв'язаній з нею соціальній та екологічній сферах як єдиному комплексі взаємодії суспільства та природи.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Проблеми ефективного функціонування соціальної системи сільської місцевості, які стосуються зайнятості сільського населення за місцем проживання, оплати

праці, поліпшення демографічної ситуації, удосконалення системи розселення та інших питань, як і поліпшення екологічних умов проживання населення та збереження природної продуктивності земель, можуть бути успішно розв'язані лише в межах об'єктивних економічних законів розвитку сільськогосподарського виробництва, від прогресу якого залежать економічні можливості соціальних і екологічних перетворень у селах. Кожен регіон повинен забезпечувати продовольчі потреби своїх громадян з урахуванням можливостей самозабезпеченості та пропозиції зовнішніх ринків продовольства як за видами продукції, так і з урахуванням цінового фактору. Це важливо ще й тому, що крупні агрофірми, користуючись монопольним становищем на ринку продовольства, можуть формувати високі ціни в реалізації продукції.

Водночас із розвитком аграрного виробництва потрібно розв'язувати й проблему розвитку села — його соціальної та комунальної інфраструктури, організованого управління ринком праці сільського населення, комплексного вирішення демоекономічних питань, поліпшення якісних параметрів сільськогосподарських угідь, реформування сільської поселенської мережі, підвищення рівня якості життя населення тощо. Тобто мова йде про оптимальний розвиток територіальних громад, людський розвиток у цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз економічної літератури засвідчує, що проблеми комплексного й збалансованого розвитку аграрного сектору економіки постійно перебувають у полі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників та є предметом численних наукових дискусій. Провідну роль у дослідженнях та теоретичних розробках зазначених питань відграють праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених-економістів: Алаєва Е.Б., Бистрякова І.К., Борщевського П.П., Гранберга О.Г., Куценко В.І., Лисецького А.С., Паламарчука М.М., Прокопи І.В., Саблука П.Т., Фашевського М.І., Шепотько Л.О., Юрчишина В.В. та ін.

Проте, сьогодні ще багато методологічних та прикладних проблем забезпечення збалансованості, взаємодії та взаємообумовленості всіх функцій аграрних, соціальних та екологічних відносин на локальному рівні, тобто на рівні сільських поселень, залишаються недостатньо вивченими та потребують ґрунтового аналізу й оцінки.

Мета статті. Сучасні аграрні відносини не повною мірою враховують соціально-економічні зміни на селі, характер й особливості їх ролі для майбутнього розвитку суспільства в цілому. Це вимагає переоцінки та пошуку шляхів збалансованості економічних та соціальних пріоритетів у подальшому розвитку агросоціальних систем. Отже, виявлення основних проблем збалансованості розвитку регіональних агросоціальних систем та пошук шляхів їх розв'язання й становить мету даного дослідження, оскільки є надзвичайно важливим етапом для формування стратегії посилення соціальної орієнтації функціонування аграрного сектору України в цілому.

Виклад основного матеріалу. Під час аграрної реформи виникають економічні й соціальні проблеми, розв'язання яких стосується різних рівнів збалансованості агросоціальних систем. Насамперед, найнижчого рівня — елементарних агросоціальних систем, у яких синтезується економічна, соціальна й екологічна діяльність кожної сільської людини та суспільства в контексті продовольчої безпеки. Необхідність їх збалансованого функціонування — одна з важливих умов розв'язання соціально-

економічних проблем. Елементарні агросоціальні системи — це системи населених пунктів, формування і функціонування яких охоплює природу й елементи суспільства, утворюючи соціально-природну систему з найбільш активною взаємодією її компонентів в економічній діяльності. Землі населених пунктів як природну компоненту використовують під житлову, інфраструктурну, виробничу забудову тощо. Незабудована територія являє собою природне середовище проживання людей, тобто екологію їх життєдіяльності. Також її використовують як сільськогосподарські угіддя в аграрному секторі економіки, що характерне переважно для сільських поселень, а також для малих та середніх міст. Околиці великих міст у межах міських територій іноді зайняті садово-городніми ділянками. Отже, землі населених пунктів й особливості антропогенної та природної взаємодії в них становлять особливий тип агросоціальних систем.

Сьогодні село виступає як елемент суспільства, а сільське господарство — як певна профільна економічна система в сільській місцевості. Село і сільське господарство — це взаємозумовлені і взаємозв'язані в розвитку певними відношеннями системи. Водночас цільове призначення їх функціонування різні. Село — це система соціальних відносин громадян, людей, які спільно проживають на певній частині території. Вони об'єднані спільною територією проживання, організаційно-управлінською єдністю як певна юридично виокремлена адміністративно-територіальна одиниця. Спільним для них є і вид виробничої діяльності — використання землі як засобу праці. Спільне проживання й робота за місцем проживання вимагає наявності складної соціальної, комунальної, комунікаційної системи, яка задовольняла б різноманітні необхідні в житті потреби. Усе це разом складає умови життя мешканців села.

Задоволення соціальних потреб тісно пов'язане з функціонуванням села як економічної системи, насамперед, з розвитком базової економічної галузі — сільського господарства. Сільське господарство — це сфера прикладання праці переважно жителів села. Його цільове призначення — виробництво продуктів харчування для самих жителів села як власників земельних ділянок, а також збут решти сільськогосподарської продукції з метою отримання доходу. У такому контексті село виступає як єдина соціальна й економічна система — агросоціальна система, у якій економічна діяльність впливає на територіальну громаду жителів як суспільну (соціальну) систему, а функціонування соціальної системи позначається на аграрній діяльності — виробництві продукції й отриманні доходів агротоваровиробниками (рис. 1).

Рис. 1. Локальна агросоціальна система

Переважна більшість сільських жителів основним і єдиним видом виробничої діяльності має сільськогосподарську працю — виробництво аграрної продукції, яка і створює їм економічні передумови життєдіяльності. Земля як основний і єдиний засіб праці й ресурс природи та її використання незалежно від суб'єкта використання (підприємець, держава, селянин) повинна повністю забезпечити функціонування села як суспільної системи з усіма необхідними інфраструктурними елементами. Звідси — усі суб'єкти господарювання в сільській місцевості повинні брати економічну участь в інфраструктурному облаштуванні кожної сільської громади. Якщо хтось із суб'єктів недостатньо бере участь у створенні умов життєдіяльності населення села, то загострюються соціальні, виробничі, екологічні, політичні та інші процеси, система стає нестабільною, відбувається її трансформація, соціальні й економічні наслідки якої можуть бути негативними. Отже, село як суспільно-територіальну форму організації життєдіяльності населення і сільськогосподарського виробництва треба розглядати як єдину систему, де економічні й соціальні процеси взаємозумовлені.

Локальні агросоціальні системи формуються не лише на основі використання ділянок землі для аграрного виробництва в межах поселень й отримання в такий спосіб прибутку. Важливу роль відіграє й визначення вартості територій населених пунктів, тобто грошової оцінки земельних ділянок для оподаткування, їх оренди, здійснення різноманітних майнових угод.

Удосконалення економічного механізму використання земель населених пунктів і створення належних природних умов життєдіяльності людей є актуальною проблемою поселенських агросоціальних систем локального рівня. Землекористування в таких системах має особливу соціально-економічну сутність. Вона полягає в зумовленості використання земель чисельністю населення, його динамікою і структурою, видами економічної діяльності, особливостями житлової забудови для міських і сільських поселень, розвитком інфраструктури поселенських пунктів і зокрема тієї, що пов'язана з використанням земель під будівництво рекреаційних об'єктів, раціонального використання, відтворення та охорони природного середовища й землекористування з метою збереження природних ландшафтів для майбутніх поколінь.

Агросоціальні системи різних типів поселень — міських чи сільських, розосереджених чи агломеративних їх форм — людність поселень, особливості економічної структури їх господарства, історичні, рекреаційні цінності мають певні відмінності. Економічна сутність цих відмінностей полягає у формуванні власності на землю різних категорій економічних суб'єктів — населення, яке використовує землю для забудови або аграрної підприємницької чи особистої потреби, підприємців — для організації підприємницької діяльності шляхом спорудження відповідних засобів, територіальної громади, яка використовує її для інфраструктурного облаштування поселень тощо. Звідси економічна цінність землі буде мати певні відмінності, а значить — різну базу оподаткування землекористування. Для одних важливою цінністю є якість ґрунту, що впливає на визначення ренти, а в інших — земля є територією, і в такому випадку територіальна концентрація виробництва, інфраструктури та житлової забудови матимуть іншу базу для утворення рентного доходу підприємця. Тому плата за землю в такому випадку відображає використання підприємцем уже створених раніше умов для економічної діяльності, що по суті означає економію коштів на облаштування території як необхідної умови успішної підприємницької діяльності. Земля при цьому розглядається не як ресурс для аграрної діяльності й отримання за рахунок цього прибутку, а як територія із зосередженими на ній виробничими та інфраструктурними об'єктами, що впливає на ренту розміщення.

Якщо розглядати не лише аграрну, а й промислову ланку агропромислового комплексу, то переробні ланки сільськогосподарської сировини, а також промислові виробництва, які зв'язані (зорієнтовані) з діяльністю аграрного виробництва, розміщуються в населених пунктах, насамперед міських, використовуючи землю як територію для виробництва кінцевої продукції сільськогосподарського виробника. У такому випадку земля певною мірою є засобом виробництва споживчої продукції обробної промисловості єдиного агропромислового комплексу. Це є відмінною рисою поселенської агросоціальної системи на локальному рівні від відповідної системи на мезо- та макрорегіональних рівнях.

Для функціонування агросоціальної системи локального типу необхідна особлива форма збалансування землекористування й охорона земель з необхідністю створення умов для забезпечення, насамперед, життєдіяльності мешканців за рахунок економічно ефективного землепорядкування для економічної діяльності суб'єктів підприємництва і створення екологічно сприятливих умов для проживання населення. Підприємницьке

землекористування стосується використання земель для забудови під підприємницькі об'єкти, а використання сільськогосподарських угідь у межах населених пунктів — виробництва аграрної продукції, під пасовища тощо. Це вимагає певного збалансованого землевпорядкування населеного пункту, що утворює таким чином виробничу ланку локальної агросоціальної системи. Воно стосується приватизації земель, відведення земельних ділянок під користування землею, продажу земель, їх рекультивациі, захисту від ерозії тощо.

Для функціонування соціально-демографічної ланки агросоціальної системи локального рівня важливими є збалансування охорони земель і природного середовища населеного пункту зі створенням сприятливих умов проживання населення. У структурі агросоціальної системи такого рівня основну роль відіграє розвиток й облаштування території, створення на землях населених пунктів рекреаційних ділянок, зон відпочинку, охоронно-заповідного фонду тощо. У такому випадку землекористувачем є територіальна громада, а його виробничою рисою використання є житлова та соціально-економічна інфраструктурна забудова, благоустрій, рекреація і спільне використання територіальною громадою. Соціально-економічною особливістю локальної агросоціальної системи є те, що вона функціонує як єдина система — соціальна, яка стосується життєдіяльності населення, і природна, де значна частина видів життєдіяльності пов'язана із землею, ґрунтовим покривом, видами їх використання, що в цілому дає підстави для визначення таких систем як агросоціальних. При цьому аграрна ланка діяльності відіграє основну роль у сільських поселеннях, дещо меншу — у міських, які належать до категорії малих і середніх міст, і найменшу — у великих містах й урбанізованих територіях. У Києві сільськогосподарські землі становлять близько 7 % від загальної площі міста. За критерієм зайнятості населення аграрною та неаграрною діяльністю необхідно відзначити, що найбільше воно зайняте сільськогосподарською діяльністю в селах. Водночас обмеженість сфери застосування праці в сільській місцевості, вузька номенклатура видів діяльності призводить до трудової міграції сільських жителів у міста. На це впливає й більш розвинута в містах соціальна інфраструктура. Така ситуація призводить до погіршення трудоресурсної, соціальної та економічної ситуації в агросоціальних системах сільської місцевості, що вимагає особливого режиму збалансованого регулювання земельних відносин при обґрунтуванні різних форм власності на землю в цілому і в межах населених пунктів, зокрема, забезпечення ефективного використання земель для житлової, промислової, сільськогосподарської, рекреаційної діяльності, охорони природного середовища.

Агровиробнича інтеграція зумовлена технологічними ланками єдиного процесу з виробництва проміжного чи кінцевого продукту, його збуту та отримання прибутку виробниками. Це стосується як основного виробництва, так й інфраструктури, яка забезпечує функціонування єдиного інтегрального процесу.

Інтеграція вертикальних агровиробничих систем визначена економіко-технологічними конкурентними перевагами територій, де розміщуються окремі філії чи ланки таких систем. Цими перевагами можуть бути економія капітальних вкладень у виробництво, незамінні певні агроекологічні умови для виробництва конкурентної на вітчизняних чи глобальних ринках продукції, специфічні орографічні, ґрунтові чи природно-кліматичні переваги, створена в попередні історичні періоди матеріально-технічна чи транспортно-інфраструктурна база тощо. Для стабільного функціонування

підприємств в аграрній сфері необхідною є диверсифікація видів спеціалізації виробництва продукції. Це дозволяє уникнути спаду виробництва в разі несприятливих природних умов і зменшення в результаті цього фінансових результатів на одних територіях за рахунок вдалого виробництва на інших, які мали більш сприятливі умови. Успішна агровиробнича діяльність зумовлює необхідність збалансованого поєднання різних видів спеціалізації виробництва, агровиробничої інтеграції її ланок і регіональної інтеграції видів виробничого процесу, які розміщені в різних регіонах з відповідними природно-кліматичними умовами. Урахування при визначенні виробничої спеціалізації розміщення філіалів у різних природно-кліматичних і ґрунтових умовах важливе тому, що зміни клімату на значний період часто є непередбачуваними, і зменшенню витрат можна запобігти шляхом диверсифікації виробництва. Інтеграція в межах однієї компанії територіально віддалених філій з різними природно-кліматичними і ґрунтовими умовами виробництва продукції сприяє стабільному виробництву продукції, менш залежному від коливань природних умов у різних регіонах.

Підсумовуючи, варто зазначити, що дотримання пріоритетів економічного і соціального розвитку агросоціальної системи можливе шляхом ефективної та збалансованої організації діяльності агроформувань і розвитку соціального комплексу села, тобто забезпечення самоорганізації суб'єктів аграрного виробництва й суспільної системи території. Результатом цього має стати підвищення продуктивної діяльності аграрного комплексу й сукупності соціальних елементів господарства, які стосуються життя та діяльності сільського населення.

Стратегія соціальної орієнтації діяльності агроформувань багато в чому залежить від розвитку організаційно-правових та виробничо-технологічних форм господарювання, збалансованості економічного і соціального їх розвитку, яка передбачає як раціональне використання природно-ресурсного та агроекологічного потенціалів сільської місцевості, так і продуктивної діяльності селян на основі впровадження нових організаційно-управлінських форм господарювання, комплексного розвитку сільської місцевості за рахунок ефективного функціонування агроформувань, соціально-економічного розвитку сіл, суміжних міських поселень, розвитку виробничої і соціальної інфраструктури сільських територій, де функціонують суб'єкти різних організаційно-правових форм господарювання аграрного сектора економіки.

Висока територіальна концентрація крупних агроформувань, у користуванні яких перебуває переважна частка сільськогосподарських угідь і ріллі, знижує можливості розвитку дрібних товаровиробників, що негативно впливає на ринок праці селян. Особливу роль у такому випадку має відіграти прогнозний баланс попиту спеціалістів відповідно до нового рівня технічного оснащення й технології організації виробництва з наявними програмами й державними планами підготовки кадрів. Оскільки спеціалістів різних рівнів готують 3–5 років, а технічне оснащення відбувається швидше, то дотримання збалансованості їх попиту і пропозиції можливе шляхом тісної координації діяльності бізнесу, який відповідає за потреби в спеціалістах, і держави, яка готує відповідних працівників. Цим засвідчуватиметься особливий характер соціально-трудових відносин в агросоціальних системах — збалансування термінів переоснащення підприємств засобами виробництва і відповідним планом набору державою до навчальних

закладів студентів та їх змістовною підготовкою, оскільки ринок праці регулюється державою.

Дотримання збалансованості на ринку праці сприятиме розвитку агросоціальних систем, значною мірою забезпечить стабільність їх функціонування. Недотримання збалансованості негативно позначається на сталому соціально-економічному розвитку регіонів усіх рангів.

Висновки. На сучасному етапі аграрної реформи головний ресурс селян — земля — не повною мірою може бути ефективно використаний, особливо земельні паї, які розміщені за межами населених пунктів. Це зумовлено незбалансованістю між наявністю земельних ділянок і матеріально-технічною базою селян. Не вирішені й питання збуту сільськогосподарської продукції малими обсягами. Отже, головні ринкові регулятори — попит і пропозиція — не мають належного механізму функціонування для дрібних товаровиробників. Найбільш ефективні експортно орієнтовані галузі агровиробництва і збуту на зовнішніх ринках й отримання прибутків стали головними ланками господарювання та метою діяльності лише крупних холдингових агрокомпаній. Звідси — необхідність поліпшити сучасний механізм аграрного господарювання з урахуванням потреб сільського населення як дрібного товаровиробника.

Інтереси власників агрокомпаній до життєдіяльності територіальних громад вузькоспеціалізовані — використання дешевої робочої сили. Функції управління комплексним збалансованим соціально-економічним розвитком сільських територій, збереження сприятливого природного і соціально-культурного середовища життя сільського населення не є предметом їх уваги. Це не передбачено ні законодавством, ні іншими нормативно-правовими документами, а вся турбота покладена на державу.

Незбалансований розподіл прав і обов'язків, ресурсів і можливостей призвів до того, що сільські територіальні громади не можуть ефективно функціонувати, оскільки немає балансу між можливостями і потребами регіонів для вирішення загальносупільних потреб їх жителів. Разом з тим, аграрні чи інші корпоративні підприємства, що мають високі прибутки, користуються благами сільської громади. Це стосується інфраструктурних послуг, екологічної сфери, робочої сили тощо. Розв'язання зазначених проблем можливе за допомогою дотримання збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, пропорційного розвитку відповідно до потреб жителів соціальної інфраструктури, створення умов для відтворення територіальної спільності людей і сприятливих екологічних умов їх життєдіяльності.

Список використаної літератури

1. *Іваненко Ф. В.* Ефективність використання земельних і трудових ресурсів села// Всеукраїнська ділова газета «Аграрний тиждень». — № 19(062), №20(063). — 2008. — С. 8—9.
2. *Кропивко М. Ф.* Удосконалення системи державного і регіонального управління соціально спрямованим агропромисловим виробництвом / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2008. — № 2. — С. 25—30.

3. Прокопа І. В., Беркута Т. В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / Прокопа І. В., Беркута Т. В.; К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2011. — 240 с.

4. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гугоров та ін.]; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи; НАН України, Інститут економіки та прогнозування. — К., 2012. — 56 с.

5. Ходаківський Є.І. Синергетичні засади розвитку агроекономічної системи. — Житомир, 2008. — 17 с.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛОКАЛЬНЫХ АГРОСОЦИАЛЬНЫХ СИСТЕМ

ОЛЫШАНСКАЯ А.В.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

В статье проанализированы методологические и прикладные формирования и развития локальных агросоциальных систем в современных условиях хозяйствования. Определена необходимость сбалансирования экономических, социальных и экологических особенностей развития, реального решения проблем, касающихся жизнедеятельности сельского населения. Обоснованы основные пути повышения экономической и социальной эффективности функционирования локальных агросоциальных систем, что является важным фактором ускоренного экономического национальной агросоциальной системы Украины.

Ключевые слова: *агросоциальные системы, аграрные отношения, сбалансированность, комплексное развитие.*

METHODOLOGICAL AND APPLIED PROBLEMS OF FORMATION OF LOCAL AGRARIAN AND SOCIAL SYSTEMS

OLSHANSKA O.V.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

The paper analyzes the methodological and applied problems of formation and development of local agrarian and social systems in the current economic conditions. The author determines the need balancing economic, social and environmental features of rural development, the real solution of the problems relating to rural vital activity. Grounded basic ways of strengthening the economic and social efficiency of functioning of local ahrosotsialnyh systems. It is an important factor for accelerated economic development of the national system ahrosotsialnoyi Ukraine.

Key words: *local agrarian and social system, agrarian relations, balanced, integrated development.*